



Історія релігії і церкви

В.А. Дмитренко

РОДИНА СВЯЩЕНИКА XVIII СТОЛІТТЯ: СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ ЗА МАТЕРІАЛАМИ СПОВІДНИХ РОЗПИСІВ (НА ПРИКЛАДІ СЕЛА УСІВКА ПИРЯТИНСЬКОЇ ПРОТОПОПІЇ)

У статті зроблено спробу реконструювати історію родини священників села Усівка Пирятинської протопопії за матеріалами сповідних розписів і показати “стратегії” збереження парафії та дослідити міжособистісні стосунки в родині парохів.

Ключові слова: історія родини, парафія, сповідні розписи, священники.

Останнім часом в українському історіописі все більшого поширення набуває історико-антропологічний підхід до вивчення минулого. Суть його полягає в зосередженні уваги дослідника на житті конкретних людей з їхніми ідеями, уявленнями та стереотипами поведінки. Нові методологічні принципи спонукають дослідників звертатися до локальних подій і явищ, що в свою чергу дає можливість хоча б частково доторкнутися до життя конкретних індивідів. Це дозволяє зосередити увагу не лише на сухому переліку подій, а й сприяє кращому розумінню мотивів поведінки та вчинків людей, а отже, буде слугувати розширенню наших уявлень про минуле.

Зрозуміло, що такі пошуки потребують залучення нових джерел або ж сучасного прочитання й переосмислення вже відомих. До таких слід віднести матеріали церковного обліку населення, одним з різновидів яких є сповідні розписи. Прикро, але на сьогодні спеціальних досліджень, у яких би аналізувалися можливості використання матеріалів сповідних розписів, в Україні немає. Сповідні розписи — це обов’язкові при кожній парафіяльній церкві книги для запису в них усіх парафіян з відміткою про те, чи сповідалися й причащалися вони. Запроваджені на початку XVIII століття, як спосіб церковного контролю за мораллю парафіян, вони вже на кінець 30-их років стали звичним явищем суспільного життя. Основний тягар ведення цих облікових документів ліг на плечі парафіяльного духовенства. Таким чином, виглядає цілком природно, що саме інформація про родини парафіяльних священників відображена в них найбільш повно і достовірно. Отже, доречною є спроба використати матеріали сповідних розписів для дослідження історії родин парафіяльних священників.

На жаль, через певні обставини тема парафіяльного духовенства перебувала в сфері інтересів переважно дореволюційних істориків. Тут варто пригадати праці П. Знаменського “Приходское духовенство в России со времен реформы Петра” та Є. Крижановського “Очерки быта южнорусского сельского духовенства в XVIII веке”. Серед сучасних розробок цієї тематики, виконаних із урахуванням історико-антропологічних підходів, можна виокремити дослідження М. Яременка “Освітній рівень парафіяльного духовенства...” і Л. Посохової “Брачные стратегии священников”.

Вивчення локальної історії неможливе без залучення фондів місцевих архівів. Одним із них є Державний архів Полтавської області. Евристичний



аналіз його фондів дозволяє стверджувати, що вони містять достатньо матеріалу для реконструкції історії сімей парафіяльного духовенства XVIII століття. Основна маса вищезазначених матеріалів зберігається у 801-ому фонді. Нижньою хронологічною межею для збережених сповідних розписів є 50-ті роки XVIII століття. Просторово ж вони охоплюють територію переважно Пирятинської протопопії (адміністративна одиниця, на які розподілялася єпархія). Отже, використавши саме такі джерела, спробуємо:

- відтворити історію родини парафіяльних священиків села Усівка;
- показати перспективи використання матеріалів церковного обліку населення для реконструкції історії сімей;
- розглянути “стратегії” утримання парафії в межах однієї родини;
- відтворити міжособистісні взаємини серед членів родини.

Село Усівка розташоване на лівому березі річки Удай, за сімнадцять кілометрів від Пирятина. За даними сповідного розпису 1758 року, в селі налічувалося 46 дворів, у яких проживало близько 387 мешканців [1]. У селі діяла парафіяльна церква Благовіщення Пресвятої Богородиці (Благовіщенська), священики якої підпорядковувалися Пирятинській протопопії Київської єпархії.

Обов'язки парафіяльного священика в той час у зазначеній церкві виконував Яків Васильович Зубков. На момент складання сповідного розпису 1758 року йому виповнився сорок один рік, а дружині двадцять п'ять. Про місце їх народження, на жаль, відомостей немає. Він одружився, коли досяг тридцятиоднорічного віку на майже вдвічі молодший шістнадцятилітній Наталці Федорівні. У подружжя народилося четверо дітей: троє синів та дочка. Найстарший Григорій народився в 1749 році, середній Яків — у 1757, молодший Леонтій — у 1765, дочка Мотря — у 1767. Відомостей про батька Якова Васильовича немає, але можемо припустити, що він був священиком. На таку думку наштовхує запис у сповіднім розписі за 1758 рік, у якому мати Якова Палажка названа Попівною [2]. Після смерті чоловіка вона проживала в родині сина, і на 1758 рік їй виповнилося шістдесят чотири роки.

Окрім матері, разом з Яковом мешкала його заміжня сестра з чоловіком і дітьми й молодший брат. Сестра Ірина була молодшою за Якова на три роки, у шлюбі з Леонтієм Марковим у них народилося двоє синів — Степан і Олександр та дві доньки — Ганна і Тетяна. Леонтій та Ірина, вочевидь, не мали жодного стосунку до церковнослужіння і займалися господарством.

По-іншому доля склалася у Прокопа Васильовича Зубкова. Він народився в 1742 році й був наймолодшою дитиною в сім'ї. Його матері на момент народження виповнилося сорок вісім років. Прокіп Зубков пішов шляхом свого батька та старшого брата. Ймовірно, що він здобув семінарську освіту, адже у двадцятичотирирічному віці він значиться дияконом Усівської церкви [3]. Однак у всіх наступних документах починаючи з 1775 року він записаний лише як брат священика без будь-якої посади. Ставлення до Прокопа в родині, ймовірно, було поблажливим, адже він був наймолодший. Наприклад, старший син сестри Степан був його однолітком. Невідомо як склалося його особисте життя, адже жодних відомостей про його одруження ми не маємо.

Усі три сини Якова Васильовича Зубкова продовжили батьківську справу, хоча й з різною мірою успішності. Першим ступив на стежку церковнослужіння Григорій. У сімнадцятирічному віці він залишає батьківську домівку, очевидно, для навчання, принаймні далі відомості про нього зникають із сповідних розписів. Згодом, уже в 1779 році, зустрічаємо Григорія Зубкова на посаді диякона батьківської церкви [4]. На той час

Григорію виповнилося тридцять три роки, він був одружений на двадцятидев'ятирічній Єфимії Григорівні. Слід звернути увагу на те, що у 1779-ому році їхній найстаршій дочці Парасці виповнилося сім років, отже, логічно припустити, що одружилися вони близько 1771 року. В той же час у сповіднім розписі за 1775 рік ні Григорія, ні його дружини, ні дітей не записано [5], тобто на батьківській парафії вони не жили. Цілком можливо, що в парафіяльній церкві не було посади, на яку міг би влаштуватися Григорій, і він заробляв на хліб деінде.

По-іншому склалася доля середнього сина Якова Яковича. Цілком імовірно, що спеціальної освіти він не мав взагалі. Таке припущення випливає з того, що Яків значиться в сповідних записах за 1775 та за 1779 роки, коли йому виповнилося відповідно вісімнадцять і двадцять два роки. Отож логічно припустити, що він не залишав батьківської домівки для навчання. Незважаючи на це, батько в 1781 році звертається до Пирятинської протопопії з проханням призначити Якова дияконом у свою парафію. У тексті прохання ні словом не згадано про освіту сина, зате неодноразово підкреслено, що той уміє читати церковні книги та має намір вступити до шлюбу для здобуття сану. В зверненні парафіян за той же рік, окрім “традиційних” для священника чеснот, як-от: непитушність та пристойна поведінка — також наголошено на його вмінні читати [6]. З протопопії було відряджено ієрея Данила Конарського для перевірки даних парафіян і священника. У своєму рапорті перевіряючий зауважив, що старший брат Григорій, який уже був дияконом у цій же церкві, буцімто не бажає в ній залишатися. Саме цей рапорт і став підставою для призначення Якова в 1782 році дияконом у Благовіщенську церкву [7].

У 1781 році, очевидно, відразу після подачі прохання, Яків Якович одружився. Його дружиною стала дев'ятнадцятирічна Устина Іванівна. Призначення на посаду збіглося зі смертю його дядька Павла Васильовича. Попри свої попередні заяви, залишився на своїй посаді й Григорій Зубков. Цікаво, що в сповідному розписі Яків Зубков з родиною записаний перед Григорієм, хоча той і був старшим за нього та й обидва вони значилися дияконами [8]. Ситуація змінилася вже через два роки. Так, у сповідному розписі за 1786 рік Григорій Зубков записаний першим і титулюється дияконом у той час, як його брат поблажливо йменується дячком [9]. Тут варто наголосити, що посада диякона була хоча й найнижчим, але все-таки ступенем священства, в той час як дячок чи дяк це всього лишень церковний читець чи співець. Про причини таких змін можемо лише здогадуватися. У цю пору помер його первісток, і Яків, можливо, почав заглядати в чарку, що й викликало незадоволення батька. Однак, виходячи з уявлень про родинні стосунки того часу, таке припущення є малоймовірним, хоча й не цілком виключеним. Якби-то не було, але на факти, котрі засвідчують потяг Якова до оковитої, ми неодноразово натрапимо в подальшому.

Перебуваючи вже в похилому віці, сімдесятирічний Яків Васильович вирішив передати священницькі повноваження в парафії старшому синові Григорію. Григорій Зубков був рукопокладений у священники Благовіщенської церкви в 1787 році. Однак і тут не минулося без пригод. Священником Григорій став, очевидно, десь наприкінці зими, а вже в жовтні до протопопії надійшла записка з Київської духовної дикастерії (орган, який здійснював нагляд за діяльністю священників), у якій зазначалося, що Григорій Зубков не сплатив грошей, сумою два рубля, за висвячення його в священники [10].

Якийсь час батько й син виконували душпастирські обов'язки разом. Однак згодом, мабуть десь із 90-их років, Григорій стає одноосібним ієреєм

парафії. У цей же час молодший з братів Леонтій обіймає в ній посаду паламаря. Яків Якович залишається дячком, у його родині народжується син Никифор та донька Уляна [11].

Життя парафіяльного ієрея не було таким уже й спокійним. Так, у 1793 році спалахнув конфлікт між отцем Григорієм і усівською козачкою Устиною Ященковою. Устина звернулася з позовом, у якому стверджувала, що на весіллі в усівського козака Зайковського панотець, будучи нападпиту, називав її злодійкою, а потім тягав за волосся й бив палицею. Внаслідок інциденту Устина отримала серйозні ушкодження, після чого звернулася до лікаря, який підтвердив факт побиття. Його свідчення додавалися до позову [12]. На захист священика виступила господиня — Варвара Зайковська. В її інтерпретації потерпіла дійсно намагалася вкрасти щось у її будинку, але, будучи схопленою на гарячому, накинулася на неї, Варвару, з кулаками. Григорій Якович же лише заступився за неї [13]. У протопопії був призначений день розгляду справи, на який запросили обидві сторони, однак Григорій Зубков не з'явився [14].

Справа, вочевидь, ще тривала, як до тієї ж протопопії надійшов інший позов від дружини отця Григорія Єфимії. У ньому вона скаржилася на дії свого дівера Якова. Останній, будучи п'яним і скориставшись відсутністю Григорія, побив усі шибки у будинку й почав розбирати дах та грубу. Коли ж потерпіла спробувала спинити його, він почав бити її, а потім вигнав із хати разом з дітьми [15]. Позов жінка подала, вочевидь, із власної ініціативи, можливо, без відома чоловіка. На такий висновок наштовхує той факт, що лист писав якийсь Василь Горлов, оскільки позивачка була неписьменною. Справа однак залагодилася по — сімейному. Свідченням цього є рапорт отамана села, в ньому він повідомив, що необхідності доставляти Якова в протопопію немає, оскільки справа владналася примиренням сторін [16].

Усі ці негаразди коштували Григорію Зубкову посади. Це сталося, мабуть, між вереснем 1794 та травнем 1795 років. На такі висновки наштовхує перегляд підписів на отриманих з протопопії документах [17]. Однак, незважаючи на заборону, отець Григорій продовжував виконувати душпастирські обов'язки. Зокрема, в указі за травень 1795 року вказано факт здійснення незаконного вінчання якимось священиком Київської єпархії осіб не зі своєї парафії без запису в метричну книгу. Указ містив заборону на подібні дії під загрозою позбавлення сану [18]. Уже буквально за декілька тижнів, тридцятого червня, в протопопію надходить рапорт від нового усівського священика Корнія Бойчевського. Він скаржився на дії священика Григорія Зубкова, який, знаходячись під заборonoю здійснювати священнодійства, самовільно забрав хрестильницю та охрестив новонароджену дочку дворянина Афанасія Щегельського [19].

Не встигла закінчитися ця пригода як Корній Бойчевський зіткнувся з середнім із братів Зубкових — Яковом. П'ятнадцятого червня 1795 року з Благовіщенської церкви зник підсвічник із жовтої міді. Незабаром він був виявлений у корчмаря-єврея, Давида Абрамовича. Останній же показав, що підсвічник заставив йому усівський дячок Яків Зубков. У рапорті священик Корній звинувачував також останнього в безпробудному пияцтві та недбалому ставленні до своїх обов'язків [20].

Однак, незважаючи на всі ці проблеми, брати Зубкови спробували втримати парафію в родині. Вони вдалися до перевіреної в таких випадках тактики й встановили родинні зв'язки з новопризначеним священиком. На їхнє щастя, Корній Бойчевський був молодий, двадцятидворічний і не одружений. Усі ці обставини сприяли тому, що в 1796 році був укладений

шлюб між Корнієм та двадцятирічною Маланкою, дочкою Григорія Зубкова [21]. Заміжжя Маланки розв'язало проблеми, але лише частково. Так, Григорій Зубков, незважаючи на свій ще нестарий вік (йому виповнилося п'ятдесят два), залишився без парафії. У той же час Яків зберіг за собою посаду дядька, а молодший з братів, Леонтій, залишився паламарем [22].

Таким чином, підсумовуючи вищезазначене, можемо зробити наступні висновки: по-перше, сповідні розписи, завдяки їх належному хронологічному збереженню, містять достатній інформативний матеріал для реконструкції історії окремих родин, особливо парафіяльного духовенства; по-друге, звернення до історії окремої родини священника дозволяє простежити, як на практиці здійснювалася передача повноважень в тій чи іншій парафії та як внутрішні (родинні) важелі цього процесу співіснували з офіційними нормами; по-третє, реконструкція історії родини дозволяє висвітлити питання взаємовідносин між різними її членами, а отже, вможлиблює, тією чи іншою мірою, відтворити систему стереотипів, норм та правил поведінки, поширених у тогочасному соціумі.

Примітки

1. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). — Ф. 801. — Оп. 1. — Спр. 8. — Арк. 6.
2. ДАПО. — Ф. 801. — Оп. 1. — Спр. 8. — Арк. 1.
3. Там само. — Спр. 107. — Арк. 1.
4. Там само. — Спр. 638. — Арк. 1.
5. Там само. — Спр. 438. — Арк. 1.
6. Там само. — Спр. 716. — Арк. 1, 2.
7. Там само. — Арк. 3.
8. Там само. — Спр. 817. — Арк. 1.
9. Там само. — Спр. 859. — Арк. 1.
10. Там само. — Спр. 943. — Арк. 1.
11. Там само. — Спр. 1140. — Арк. 1.
12. Там само. — Спр. 1160. — Арк. 1, 2.
13. Там само. — Арк. 3.
14. Там само. — Арк. 7, 8.
15. Там само. — Спр. 1197. — Арк. 1.
16. Там само. — Арк. 2.
17. Там само. — Спр. 1172а. — Арк. 43.
18. Там само. — Спр. 1173. — Арк. 68.
19. Там само. — Спр. 1221. — Арк. 1.
20. Там само. — Спр. 1229. — Арк. 1.
21. Там само. — Спр. 1299. — Арк. 1.
22. Там само.

В.А. Дмитренко

Семья священника XVIII века: попытка реконструкции по материалам исповедных росписей (на примере села Усовка Пирятинской протопопии)

В статье предпринята попытка реконструировать историю семьи священников села Усовка Пирятинской протопопии по материалам исповедных росписей, показать “стратегии” сохранения прихода и изучить межличностные отношения в семье парохов.

Ключевые слова: исповедные росписи, история семьи, приход, священники.

The Priest's Family of the 18th Century: An Attempt of Reconstruction According to the Materials of Confession Books (by Example of the Village of Usivka of Pyryatyn Protopopas)

An attempt to reconstruct the history of the priests' family from the village of Usivka of Pyryatyn protopopas according with the materials of confession books and to show "strategies" of keeping parish and to study interpersonal relations in the poroh's family has been undertaken in the article.

Keywords: *confession books, the history of the family, parish, priests.*

Надійшла до редакції 17 вересня 2009 року
